

HISTRIA, vol. II. Sub îngrijirea acad. Em. Condurachi. Institutul de Arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, București, Editura Academiei, 1966, 559 p.

Apariția celui de-al doilea volum din seria monografică dedicată cetății grecești din preajma gurilor Dunării constituie, de bună seamă, un eveniment important pentru studiile asupra anticității clasice din România. *Histria*, vol. I (1954) a trebuit să fie, înainte de toate, o reelaborare cuprinzătoare și sintetică a rezultatelor cercetărilor anterioare, completate și uneori reconsiderate în lumina primelor campanii de săpături următoare redeschiderii, în 1949, a șantierului de la cetate, oferind de asemenea un program de orientare investigațiilor din ce în ce mai largi ce au urmat. Căștigurile definitive asupra istoriei Histriei, înregistrate până în momentul apariției celui de-al doilea volum, care are loc la puțin după împlinirea unei jumătăți de secol de când Vasile Pârvan inaugura acest șantier, sînt subliniate de către acad. Em. Condurachi în paginile care deschid cartea, constituind, de fapt, un cuvînt înainte pentru o întreagă serie de continuări ale monografiei, a căror apariție e apropiată; căci progresele în cunoașterea existenței milenare a orașului, obținute în cei doisprezece ani ce despart cele două părți ale monografiei, nu-și mai pot găsi locul în limitele unui singur volum. Deasemenea în *Histria*, vol. II fiecare capitol are greutatea unei monografii în sine, ceea ce face ca prezentarea de față să fie, de fapt, o suită de dări de seamă asupra fiecărei secțiuni monografice în parte.

Prima parte a volumului, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică. Săpături 1955—1960*, datorată cercetătoarei S. Dimitriu, comunică importante date privind istoria unui cartier periferic al orașului în primul secol după întemeiere, date care îmbogățesc cu elemente ferme cadrul istoriei arhaice a Histriei în genere. Însemnătatea lor e sporită de împrejurarea că, până în momentul de față, suburbia de pe platou e singurul loc unde depunerile arhaice au putut fi cercetate prin săpături sistematice pe suprafețe apreciabile, rezultatele beneficiind de avantajele unor riguroase observații stratigrafice, în vreme ce cunoștințele anterioare privind această epocă se întemeiau pe o serie de documente, fie ceramice, fie arhitecturale sau sculpturale asupra cărora nu s-a putut opera decît cu procedeele metodei tipologice.

Cercetările au restituit o imagine sugestivă a evoluției acestui cartier locuit fără întrerupere din ultimul sfert al secolului al VII-lea î.e.n. pînă către ultimul deceniu al veacului următor, arheologic distingîndu-se trei niveluri — primul și ultimul cu mai multe faze —, ce au putut fi datate cu destulă precizie. Reconstituirea planimetrică a fiecărui orizont cronologic în parte a degajat evidența unei intensificări accentuate a populației cartierului și a făcut posibilă, dacă nu sesizarea unor principii urbanistice, de altfel nu încă foarte clare pentru epocă, ce

puțin stabilirea densității de locuire a suprafețelor cercetate și constatarea că punctele de aglomerare rămân în timp aceleași, determinate de rațiuni constructive. Lipsa de fermitate a uscatului, geologiceste tînăr, a dus la adaptarea unor sisteme de consolidare a terenului, ce aveau să fie aplicate în această zonă pînă în epoca elenistică și cărora autoarea le-a consacrat anterior un larg studiu special¹. Observațiile făcute la granița între stratigrafia arheologică și cea geologică asupra celor mai profunde straturi, în care cele mai vechi locuințe se așază uneori direct pe nisipul de plajă al lagunei, împreună cu observații similare la cercetarea necropolei tumulare contribuie la clarificarea tot mai avansată a configurației antice a uscatului, mult deosebită de cea de azi. Degajarea parțială a unei construcții defensive cu subsecție de piatră și suprastructură de chirpici, însoțită de o adîncă depresiune, ambele aparținînd ultimilor ani ai locuirii arhaice, adaugă încă un element istoriei și așa complexe a fortificațiilor Histriei. Cercetarea tehnicii de construcție a celor 54 de locuințe dezgropate relevă un nivel de trai modest al locuitorilor acestui cartier și duce la concluzia apartenenței lor la categoria socială căreia în Milet li corespundeau acei *χειρομάχα*, despre al căror nume și a căror situație ne informează Herodot. Cartierul arhaic și-a încetat în chip violent existența spre sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., ultimele locuințe și zidul de incintă fiind devastate de incendiu.

Studiul ceramicii ocupă în mod necesar locul cel mai important în această parte a lucrării, această categorie de material arheologic fiind adusă să furnizeze toate informațiile istorice pe care e aptă a le oferi și, în primul rînd, precizările cronologice pentru fiecare nivel în parte și pentru datele limită ale locuirii arhaice de pe platou. În acest sens, una din concluziile importante e aceea a începutului locuirii acestui cartier în ultimul pătrar al veacului al VII-lea, încheiere privind direct problema datei de întemeiere a coloniei în întregul ei și care constituie

un element nou în disputa asupra acestei probleme cu autorul celei de-a doua părți a volumului, partizan al cronologiei mai ridicate eusebiene; fără a renunța la tradiția oferită de Pseudo-Skymnos, autoarea își modifică, în urma noilor cercetări, poziția anterioară (fondarea Histriei nu mai devreme de 600 î.e.n.), reducînd astfel cu două decenii intervalul ce separă cele două teze.

S-a putut recompuce, de asemenea, un amplu și, sub aspect cronologic, nuanțat tablou al relațiilor comerciale ale Histriei în această epocă, cu precizarea ponderii diferitelor centre ale lumii grecești la acest comerț, în care predominanța a aparținut ceramicii arcei orientale, importul rodian avînd în mod particular o lungă și prosperă carieră la Histria, ca și în alte colonii pontice. Pentru problema relațiilor cu lumea băștinașă s-a putut stabili că ele au existat din primul moment și s-au amplificat cu vremea tot mai mult, așa cum o arată proporția crescîndă a ceramicii autohtone în straturile de pe platou și a celei grecești în așezările indigene din *χώρα*; în cadrul ceramicii locale a fost deosebită, pentru prima dată, o componentă nord-pontică.

Tipologia ceramicii de la Histria a fost larg completată prin noile loturi furnizate de săpăturile de pe platou și trebuie menționate în chip aparte lămuririle ce s-au putut obține asupra conținutului și cronologiei importului atic și adăugarea de elemente noi stilisticii Fikellura cunoscute pînă acum. Făcînd mai întii observația că autoarea reexaminează și revalorifică în permanență seriile arhaice de pe acropole, recoltate și parțial publicate de M. Lambrino, ale cărei concluzii sînt mereu completate, uneori corectate, și adăugînd-o apoi și pe aceea că voluminosul catalog ceramic tipologic, cu care se încheie acest capitol al lucrării, cuprinde și piesele arhaice provenind din săpături recente din cetate, lucrarea de față se relevă a fi un studiu complet al ceramicii arhaice descoperite pînă în prezent la Histria.

Secțiunea a doua a volumului, semnată de P. Alexandrescu, prezintă o sinteză a cercetărilor în necropola tumulară a Histriei

¹ Despre „temeliile obiene” de la Histria, în *SCIV*. 17, 1966, 3, p. 473.

efectuate între 1955 și 1961. Date fiind proporțiile foarte mari ale obiectivului (întindere: 5 km², circa 1 000 de tumuli detectați la suprafață) cercetat acum pentru prima dată, această primă perioadă a săpăturilor a trebuit să aibă un caracter pregătitor, să furnizeze o sumă de cunoștințe privind problemele mari de cronologie, topografie, rituri funerare, sisteme constructive, pe care să se poată întemeia orientarea unui program ulterior de explorare exhaustivă a necropolei. Maniera de atacare a obiectivului a fost concepută în consecință, distribuția rarefiată a săpăturilor urmărind să sondeze întreaga suprafață a cimitirului prin alegerea tipurilor celor mai diverse de tumuli.

Un prim capitol al lucrării e dedicat prezentării tumulilor săpați, a mormintelor secundare din tumuli, a mormintelor fără movilă și a altor vestigii arheologice degajate pe teritoriul necropolei. Prezența într-o ordine cronologică — ce are pentru anumite porțiuni valoarea unei ipoteze în privința cronologiei lor relative, neavând suficiente indicii de datare —, cei 34 de tumuli cercetați acoperă o perioadă ce se întinde de la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n. pînă către sfîrșitul secolului al II-lea e.n., continuitatea folosirii necropolei între cele două date apărînd ca incontestabilă, deși hazardul alegerii movilelor a determinat cîteva lacune mai mari în acest lanț cronologic: 1) prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.; 2) secolul al III-lea î.e.n.; 3) de la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. pînă la mijlocul secolului I e.n. În succesiunea prezentării sînt individualizate trei serii, corespunzînd, în mare, în funcție de lacunele amintite, epocilor arhaică și clasică, elenistică și romană, ceea ce îi îngăduie autorului să pună în valoare o serie de observații asupra topografiei necropolei în fiecare epocă în parte, ca și asupra evoluției sale în spațiu de-a lungul celor opt secole de existență. A putut fi localizat nucleul primar; se poate ști că formarea necropolei de vest în imediata proximitate a cetății, subsecventă restrîngerii locuirii și retragerii incintei, începuse deja pe la anul 300 î.e.n. și s-au fixat unele repere în

problema topografiei drumurilor care traversau necropola spre a ajunge în cetate.

Bogatul material expus în această primă parte cu caracter descriptiv, în care nu sînt atinse decît aspectele de cronologie și de topografie, devine în capitolele următoare obiectul unui studiu care se aplică rînd pe rînd problemelor structurii tumulilor, fie ele de ordin pur constructiv, fie de ordin ritual — infrastructură: șanț periferic, platformă funerară, centură de pietre sau cele patru tipuri de manta —, problemelor diverselor tipuri ale complexelor funerare propriu-zise sau problemelor diferitelor categorii de ofrande. În orînduirea internă a lucrării, autorul e consecvent principiului metodologic pe care și-l impune de a separa comentariile de prezentarea obiectivă a faptelor arheologice care precedă întotdeauna. Pentru fiecare din problemele abia enumerate, o dată conturate și definite prin analiza realităților de la Histria, se întreprinde apoi o anchetă completă asupra monumentelor similare din epocă și arii istorice contigue, prezentîndu-se cititorului un tablou al analogiilor posibile, țelul de căpetenie fiind mereu acela de a se discerne relațiile și influențele existente între necropola histriană și restul lumii grecești — pontice sau egeene — sau lumea înconjurătoare traco-gețică. Nu numai una din aceste incursiuni are valoarea unui studiu aparte, dar ne mărginim la a aminti, de pildă, pe aceea privind tumuli cu manta de straturi alternate. Cercetările au putut distinge o puternică componentă de tradiție indigenă în ritualul funerar și în aspectele constructive, nuanțînd și pe planul religios problema importantă a relațiilor comunității grecești de la Histria cu lumea autohtonă; cel mai vechi tumul din necropolă, cu jertfe de oameni și animale, aparțin unor elemente negrecești puternic elenizate, diferite aspecte de tradiție negrecescă, fie de proveniență sud-tracică, fie nord-pontică, continuînd să existe de-a lungul întregii istorii a necropolei. Problema implică și o revizuire a înfățișării etnice a Dobrogei preromane și, după o analiză a informațiilor oferite de tradiția literară și de cercetările arheologice, atrăgînd atenția asupra unui pasaj din Tucidide

(II, 96, 1) și asupra unor descoperiri de caracter scitic, autorul conchide: „Dobrogea trebuie considerată, încă din secolul al VI-lea î.e.n., ca o țară de interferențe, unde civilizația geților, ca o prelungire a aceleia sud-tracică, a întâlnit, asimilând-o parțial, pe cea nord-pontică a sciților” (p. 277); pentru epoca romană e semnalată prezența în tumuli a unor elemente de factură sarmatică. Precise sînt și cunoștințele obținute despre ritualul funerar propriu-zis în evoluția și continuitatea sa în timp, reconstituit pentru fiecare epocă, uneori în cele mai mici amănunte. Constatarea caracterului precar al înmormîntărilor epocii elenistice, contrastant cu cele cunoscute despre tumulii din aceeași vreme din celelalte colonii pontice, absența, mai ales, a construcțiilor interioare de piatră, îl duce pe autor la considerarea situației Histriei în cadrul istoric al Dobrogei elenistice, în a cărei retrasare cîteva accente reprezintă puncte de vedere noi.

În încheierea lucrării, autorul evaluează comparativ diferitele rezultate ale acestei sinteze, parțiale din punctul de vedere al totalității necropolei, în măsura în care se întemeiază pe cercetarea a aproximativ 5% din numărul tumulilor; încă de acum destule dintre cunoștințe au în sine o valoare definitivă, după cum unele concluzii generale își vor păstra importanța chiar după epuizarea cercetării necropolei tumulare și a celei plane încă nedescoperite. Lucrarea ilustrează din plin, fapt ce se cuvine îndeosebi subliniat, măsura în care arheologia poate contribui la îmbogățirea informației asupra unui domeniu de viață spirituală, asupra a ceea ce vor fi fost gândurile despre viață și moarte ale locuitorilor din Pontul Sîng.

Ultimul studiu al volumului: *Zidul de apărare din epoca elenistică*, aparținînd arheologului C. Preda și arhitectului A. Doicescu, face cunoscute rezultatele săpăturilor — întreprinse în 1950—1954 — care au dus la dezvelirea importantului monument. Cercetările s-au izbit de o dublă dificultate: întii, împrejurarea că aproape pe întreg parcursul degajat incinta a fost demantelată pînă la primele rînduri de blocuri sau pînă la fundații, uneori complet, prin amenajarea în

epoca romano-bizantină a șanțului din fața valului al III-lea, rîpindu-se totodată și stratigrafia superioară monumentului; în al doilea rînd, ceea ce s-a păstrat se află în prezent, în parte, sub nivelul apei. Deosebit de complex, obiectivul prezintă de-a lungul celor 150 m cercetați șase segmente diferite între ele și a căror legătură nu a putut fi întotdeauna clarificată în bune condiții.

Constrinși, din motivele amintite, să-și întemeieze studiul în chip exclusiv pe o analiză comparativă a tehnicii de construcție a diferitelor porțiuni ale zidului, autorii au ajuns la încheierea că cea mai veche parte a incintei este cea nordică și că acesteia i s-au adăugat succesiv alte tronsoane spre sud, pe măsură ce istmul legînd cetatea de platou s-a lărgit în aceeași direcție în cursul a cîtorva secole. Încercările de datare — a momentului inițial și a celui final, sau a fiecărei faze în parte, la care nu contribuie decît puține elemente — sînt făcute cu un necesar grad de aproximație: construcția incintei le apare autorilor a nu fi început mai înainte de sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. și se avansează ipoteza că ar fi putut funcționa tîrziu în epoca romană și că ar fi putut fi distrusă în cursul marelui atac gotic de la jumătatea secolului al III-lea e.n. Se ia de asemenea în considerație posibilitatea ca fragmentul de zid de apărare descoperit în zona de sud-vest a cetății să se fi integrat ultimei faze, romane, a incintei elenistice, după care se examinează locul acesteia din urmă în succesiunea construcțiilor defensive ale Histriei. Ultimele două capitole sînt destinate prezentării aparte a două interesante complexe de canale din zona porții și a depunerilor și construcțiilor din epoca romano-bizantină ce suprapun incinta. Alături de cercetările în curs de desfășurare la celelalte ziduri de apărare, acest studiu contribuie la apropierea datei cînd problema de mare însemnătate a istoriei fortificațiilor Histriei — imagine atît de sugestivă și sintetică a istoriei frămîntate a orașului — va căpăta o lămurire deplină.

Partea de anexe a volumului cuprinde o serie de contribuții nearheologice la istoria cetății, datorate unor specialiști din alte

domenii, cei mai mulți deja vechi colaboratori ai colectivului șantierului: prof. Petre Coțeț, *Țărnuțul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*; acad. Tudor Ionescu, *Încercări de determinare a conținutului din două fragmente de amfore cu argilă arsă, descoperite la Histria*; dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Studiu antropologic al osemintelor umane descoperite la Histria în necropola tumulară*; dr. Cantemir Rîșcuția și dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Tipuri de oameni din tumulii XII și XIX de la Histria necropola tumulară. Studiu pe baza reconstituirilor grafice după metoda lui M.M. Gherasimov*; Alexandra Bolomey, *Equideele din tumulul XII în necropola tumulară de la Histria*.

Fără a mai fi necesar, credem, a stărui încă în a sublinia calitățile și însemnătatea

acestui al doilea volum al monografiei *Histria*, pentru care vorbesc singure bogatele rezultate — privind în egală măsură capitole de istorie generală antică și de istorie a țării noastre — pe care prezentarea de față s-a străduit să le comunice cât mai complet, se cer relevate acele însușiri care fac lucrarea un instrument de lucru util și-i înlesnesc abordarea: o completă bibliografie histriană 1953—1965, peste 130 de planșe, hărți, relevee, profiluri, un cuprinzător rezumat în limba franceză, tabele de cuprins analitice și o punere în pagină evidențiind articularea unităților textului, convenabilă unei lucrări de caracter tehnic; de reproșat e însă calitatea scăzută a ilustrațiilor fotografice.

Al. — S. Ștefan